

Publication of Association Esprit, Société et Rencontre
Strasbourg/France

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

Volume 5 Issue 8, p. 1385-1406, December 2012

**M.Ö. II. BİNYILDA PAYLAŞILAMAYAN TOPRAKLAR:
KUZEY SURİYE**

**CAN NOT BE SHARED AREAS IN B.C. II MILLENNIUM:
NORTHERN SYRIA**

Yrd. Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM

Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Abstract

The Northern Syrian has been strategically and commercially important due to its region that connects civilizations of Mesopotamia, Anatolia and Egypt that are the most developed civilizations of their history. Therefore, the region of the Northern Syria has been wanted to be captured and to be taken advantage of commercially in the every period of its history. In BC, Millennium Hittite made as government policy to capture the southern of the Taurus Mountains when Egyptian Pharaohs tried to keep the coasts of the Northern Syria and the Eastern Mediterranean under the sovereignty in order to keep the state treasure-filled. At the end of Millennium the strengthening Assyrians tried to capture rich city-states at the coast of the Eastern Mediterranean after domineering the Northern Syria. In this study, after giving information about physical and historical geography of the Northern Syria, political developments before and in the period of Hurri-Mitanni State, and the struggle of Hittite – Egyptian which reached the competition on the region to its zenith will be explained.

Key Words: Northern Syria, Hittite, Mitanni, Egypt, Aleppo, Carchemish.

Öz

Kuzey Suriye, tarihinin en gelişmiş üç medeniyeti olan Mezopotamya, Anadolu ve Mısır uygarlıklarını birbirine bağlayan bölgede bulunmasından dolayı stratejik ve ticari öneme sahip olmuştur. Bu sebepten Kuzey Suriye tarihin her döneminde ele geçirilmek ve ticari getirisinden faydalanılmak istenen bir coğrafya olmuştur. M.Ö. II. binyılda Hititler Toros Dağları'nın güneyini ele geçirmeyi bir devlet politikası haline getirmişken, Mısır firavunları ise devletin hazinesini dolu tutabilmek için Kuzey Suriye ve Doğu Akdeniz kıyılarını egemenlikleri altında tutmaya çalışmışlardır. II. binyılın sonlarında gücünü artıran Asurlular Kuzey Suriye'yi hakimiyetleri altına aldıktan sonra Doğu Akdeniz kıyılarındaki zengin şehir devletlerini ele geçirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada Kuzey Suriye'nin fiziki ve tarihi coğrafyası hakkında bilgi verildikten sonra Hurri – Mitanni Devleti döneminde ve öncesinde meydana gelen siyasi gelişmelerle bölge üzerindeki rekabetin doruğa ulaştığı Hitit – Mısır mücadelesi anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Suriye, Hitit, Mitanni, Mısır, Halep, Kargamış.

1. Giriş

Bereketli Hilal olarak tanımlanan bölgenin kuzey sınırları içinde yer alan “Kuzey Suriye” siyasi bir tanımlanma olmaktan çok coğrafi bir kavram olarak düşünülmüştür (*Miller, 2010: 4–14; Sicker, 2000: 15–17*). Kuzey Suriye'nin kuzeyi Toros Dağları'nın güneyi ve Amanos Dağları, batısı Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları, doğusu Dicle Nehri tarafından sınırlandırılmıştır. Kuzey Suriye'nin güney sınırı tam olarak belirlenmemiş olsa da Hama kenti veya çöl alanlarının başlangıcı olarak tanımlanmıştır (*Hemsley, 2009: 26–29; Butcher, 2003: 10–12*). Anadolu ve Mezopotamya'dan coğrafi açıdan farklı olan Kuzey Suriye hem kuzey – güney hem de doğu – batı doğrultusunda farklı coğrafi yapılarla sahiptir. Batıdaki Akdeniz kıyı şeridi dağlarla deniz arasında sıkışmış dar bir koridor olarak uzanmaktadır. Bu koridor boyunca Doğu Akdeniz'in en önemli liman kentleri olan Biblos, Beruta, Sayda, Tire

kurulmuştur (Potts, 2012: 774–776; Sartre, 2005: 137–140). Amanos Dağları ise Kilikya bölgesiyle Kuzey Suriye’yi birbirinden ayıran doğal bir set görevi görmüştür. Amanos Dağları sadece coğrafi bir engel olmayıp kültürel, etnik ve siyasi bir sınır görevi de görmüştür (Alkım, 1959: 90–91; Selen, 1954: 15). Suriye’yi iç ve kıyı olarak iki bölüme ayıran Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları Anadolu’dan Filistin’in güneyine kadar kesintisiz uzanmaktadır (Klengel, 1992: 18).

Kuzey Suriye’nin coğrafi görünümünün oluşmasında en belirleyici faktörlerin başında Asi ve Fırat Nehirleri gelmektedir. Lübnan’da Bekaa Vadisi’nden doğarak Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları arasından kuzeye ilerleyerek Humus ve Hama kentlerini geçtikten sonra Antakya’nın batısından geçerek Akdeniz’e dökülen Asi Nehri yaklaşık 500 km uzunluğuyla bölgenin tarımsal üretimi açısından oldukça önemlidir (Kıran, 2005: 73; Penn, 2001: 193–194; Butcher, 2003: 13). Dünya tarihinin akışını değiştiren önemli nehirlerden olan Fırat, Doğu Anadolu Dağları’ndan indikten sonra Anadolu’nun güneydoğusundaki plato ve ovaları aşmış Suriye Çölüne girmektedir. Eskiçağ tarihinde günümüze kıyasla büyük barajlar yapılamadığından Kuzey Suriye bölgesinden büyük bir hız ve derin vadilerden akarak ilerleyen Fırat Nehri sulama amacıyla kullanılamamıştır. Fırat kısıtlı şekilde ulaşım için kullanılmıştır (Bahar, 1997: 39–41; Altunlu, 1967: 3; Yenmez 2003: 35). Kuzey Suriye’nin güneyinden başlayan çöl alanları Arabistan Yarımadasına kadar uzanmaktadır. Suriye Çölü, Palmira ve Şam gibi birkaç kentte vaha özelliği göstererek insanların yaşamasına müsait hale gelmektedir (Millar, 1993: 297; Hitti, 2004: 271).

Suriye’nin kıyı bölgesi ve Halep’in doğusuna kadar uzanan düzlük arazi tarım için müsait alanlardır. Kuzey Suriye’nin de büyük kısmı tarımsal üretim yönünden zengindir. Eskiçağ tarihinde ekonomik değeri yüksek olan üzüm ve zeytinin bölgede yetişmesi Kuzey Suriye’yi stratejik açıdan önemli hale getirmiştir (Weiss, 1986: 18 vd; Hamblin, 2006: 240; Woods, 2011: 20–28). Üzümünden yapılan şarabın ve zeytinden elde edilen zeytinyağının ticari değeri ve getirisi oldukça yüksekti. Bu durum şarap ve zeytinyağını ticaretin vazgeçilmez unsuru haline getirmekteydi. Bu iki ürünün yanı sıra bölgenin düz arazilerinde kuru tarım yapılarak her türlü tahıl ürünü yetiştirilebilmekteydi. Bu tarımsal zenginlik ilkçağlardan itibaren bölgeyi hem göç edilerek yerleşilmek istenen bir alan hem de devletlerin kontrolü altına almak istedikleri bir bölge yapmıştır. Çağlar boyunca Mısır, Mezopotamya ve Anadolu’da değer gören Suriye’nin bir diğer ihraç ürünü Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları’nda yetişen sedir, selvi ve çam ağaçları olmuştur (Quiles, 2006: 5–6; Robbins, 2001: 19–20; Hitti, 2004: 50).

M.Ö. II. binyılın başlarında bölge kavramı yerine kentler ve kentlerin hakim oldukları alanlar daha büyük önem arz etmiştir. Bu dönemde Anadolu’da Asur Koloni Çağı’yla birlikte yazı kullanılmaya başlamıştır. Anadolu’da, ilk yazılı belgeler Orta Anadolu’da Orta Tunç Çağı’nın en önemli yerleşmesi olan Kaniş Karum’da (Kültepe’de) bulunmuştur. Kültepe tabletleri, büyük çoğunluğu Asurlu tüccarların ve az bir kısmı da ticaretle uğraşan yerli halktan kimselerin kişisel arşivlerinden meydana gelmiştir. Tabletlerin büyük bölümü ticari konularla ilgili olup, sayıları fazla olmamakla birlikte, aile hukukuna ilişkin sosyal konuları içeren tabletler de bulunmaktadır (Aktüre, 2004: 14 vd; Albayrak, 2005: 271 – 276; Bilgiç, 1941: 920–932). Bu yazılı belgelerden, M.Ö. 1975–1723 yılları arasındaki dönemde Anadolu kentleriyle Mezopotamya kentleri arasındaki ticaret ilişkilerinin çok gelişmiş olduğu anlaşılmıştır (Donbaz, 1996: 180–187; Efe, 2003: 99–117; Finley, 2006: 26 vd). Orta Tunç Çağı’nın sonlarına doğru Doğu Akdeniz kıyılarında gelişen şehirlerle Asur topraklarından başlayan ticaret yolları Kuzey Suriye üzerinden geçerek Anadolu’ya ulaşmaktaydı. Bu ticari

zenginlik zamanla Kuzey Suriye'yi paylaşılamayan bölge haline getirecektir. Asurlu tüccarların Afganistan civarından Anadolu'ya getirdiği kalay ve karşılığında aldığı bakır Orta Tunç Çağı'nın en önemli ticari ürünleri olmuştur. Hititler Anadolu'da hakimiyetlerini sağladıktan sonra Kuzey Suriye'yi ele geçirmek istemelerinin en önemli sebeplerinden biri de bölgede bulunan kalay gibi madenlere ulaşmak isteği olmuştur. (Bryce, 2002: 87-91; Günbattı, 1999: 77-80; Larsen, 1977: 123-138; Veenhof, 1977: 111-113).

M.Ö. II. binyılın ortalarında dünya tarihine yön veren Hitit – Mısır çekişmesinin temel nedeni Kuzey Suriye'nin ticaret yollarına sahip olarak bölgenin stratejik konumunun getireceği ekonomik gücü ele geçirme isteğidir. Bu dönemde Kuzey Suriye, Mezopotamya'dan başlayıp Fırat Nehri'ni geçerek Antakya'ya ulaşan ve Doğu Akdeniz'e paralel ilerleyerek Lübnan'ı Güney Anadolu'ya bağlayan ticari yollarını bünyesinde barındırdığından hızla zenginleşmiş ve Ön Asya'nın en zengin ticaret şehirlerine ev sahipliği yapmıştır. M.Ö. II. binyılın sonlarında ise Doğu Akdeniz kıyısında kurulan küçük krallıklarla Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'nın ticari ilişkileri Kuzey Suriye üzerinden sağlanmıştır. Bu konular hakkında ayrıntılı bilgiler ilerleyen bölümlerde verilecektir.

2. Hurri – Mitanni Öncesi Kuzey Suriye

M.Ö. III. binyılda Kuzey Suriye, Sümer topraklarında kurulan ilk kent devletlerinin kültürel izlerini taşıyan küçük şehirler tarafından yönetilmekteydi. İlk Tunç Çağı olarak tarihlendirdiğimiz bu dönemde Ugarit, Ebla, Katna, Kadeş, Mari gibi şehirler kendi bağımsız yönetimleriyle ortaya çıkmıştır (Hamblin, 2006: 240-243; Kinal, 1970: 15-21; Yon, 2006: 15-16). Kentlerde yaşayan ve yeni bir sosyal statüye sahip olan bu insanlar ticaretle uğraşıyor ve Fırat Nehri boyunca uzanan yolları kullanarak Güney Mezopotamya ve Anadolu arasındaki kültürel alışverişi sağlıyorlardı. Bu kent devletleri içinde en gelişmiş ve hakkında daha fazla bilgiye sahip olduğumuz Ebla Krallığı'dır (Pettinato, 1991: 18 vd; Sicker, 2000: 15-16; Dumper, 2006: 142-144). Günümüz Halep ile Hama arasında yer alan Tel Mardih'te kurulduğu anlaşılan Ebla kenti M.Ö. 2400 civarında Fırat, Akdeniz ve Kuzey Suriye üzerinde hakimiyet kurmuştur. Tel Mardih'te 1964 yılından günümüze kadar yapılan kazılarda 15.000'e yakın çivi yazılı tablet bulunmuştur (Pettinato, 1976: 44-52; Matthiae, 1978: 540-543). Ebla metinleri oldukça kısa bir dönem hakkında bilgi vermesine rağmen muhasebe, ekonomi, devlet yönetimi, hukuk, diplomasi, dini törenler, sözcük listesi ve edebiyat gibi konularda zengin bilgiler içermektedir. Ebla metinleri yaklaşık 40 yıl süren üç nesil hanedanlık dönemini anlatmaktadır. Tabletler, Semitik Dil ailesinin kuzeydoğu kolu içinde bulunan Amurru ve eski Akad diliyle akraba olan "Eblaca" olarak isimlendirilen bir dille yazılmıştır. Ekonomiyle ilgili metinlerin büyük çoğunluğunda hayvan yetiştiriciliği ve tarımsal ürünlerin depolanmasıyla; tekstil ürünlerinin elde edilmesi ve metallerin çıkartılarak ticari amaçla kullanılmasıyla ilgili bilgiler yer almaktadır (Wellisch, 1981: 488-500; McIntosh, 2005: 326; Merrill, 2008: 47-49; Hindson, 1984: 33-38). Bu durum oldukça gelişmiş ve çeşitlenmiş ürünlere sahip bir ticari yaşantının varlığını ispatlamaktadır. Ebla metinlerinin tarihsel süreç için oldukça kısa bir dönemi kapsamaması şehrin ve bölgenin politik durumu hakkında ayrıntılı görüşler elde edilmesini engellemiştir. Buna rağmen Ebla kenti insanların kültürü hakkında genel bir bilgi edinebilmekteyiz. Ebla kültürü büyük ölçüde Sümer özellikleri taşımasına rağmen kendine ait yerel unsurları da bünyesinde barındırmaktaydı. M.Ö. 2300 yılı civarında Suriye'nin Mari ve Ebla gibi gelişmiş krallıkları Akad kralı Sargon'un ve daha sonra torunu Naram-Sin'in saldırılarına uğradı. Bu saldırılardan Akadların bölgeye yerleştiğini bilmemize rağmen bu iki krallığın akıbeti hakkında kesin bilgi edinemediklerimiz (Hamblin, 2006: 84; Saggs, 2000: 76-77; Snell, 2005: 9; Dumper, 2006: 142).

Tunç Çağı boyunca Ebla dışında Kuzey Suriye hakkında bilgi aldığımız diğer yerleşimlerde vardır. Bu yerleşimlerden sağladığımız bilgiler metinden çok arkeolojik

malzemeye dayandığından kısıtlı kalmıştır. Bu yerleşimlerin bazıları Hayaz, Gritille, Kurban Höyük, Şaşkan, Lidar Höyük, Tilmen Höyük, Gedikli (Kara Höyük), Oylum Höyük, Titriş Höyük ve Kargamış'tır. Bu höyüklerden elde edilen malzemeler incelendiğinde M.Ö. 18. yüzyıla kadar güçlü bir Suriye etkisi sonrasında ise Hurri kültürünün yayılma izleri görülmektedir (*Roodenberg, 1983: 218–219; Ellis, 1988: 651–655; Ellis, 1983: 225–240; Hauptmann, 1983: 96–112; Alkım, 1962: 447–466; Alkım, 1972: 39–50; Duru, 2006: 21 vd; Özgen, 1987: 4-7; Özgen, 1988: 95–102; Algaze, 1996: 121–135; Algaze, 1994: 7–41; Kinal, 1958: 69–70*).

3. Hurri – Mitanni Döneminde Kuzey Suriye

Hurrilerin Anadolu'nun güneydoğusu ve Suriye'ye nereden ve nasıl geldikleri konusunda pek çok görüş ortaya konulmuştur. Bu görüşlerin biri Hurrilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya Kafkasya'dan diğeri ise Kuzeybatı İran'dan gelmiş olduğudur. Bu görüşlerin aksine son arkeolojik araştırmalar Neolitik dönemden beri Hurrilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşadığını göstermiştir. Neolitik ve Kalkolitik dönemi kapsayan bu döneme “Erken Hurri Kültürü” ismi verilmiştir (*Carr, 2005: 48–52; Kuhrt, 1995: 283–288; Shendge, 1997: 59–62; Sagona, 2006: 68*). İlk Tunç Çağı'nın sonlarında bazı Hurri grupları Kuzey Suriye'ye göç etmiş ve kısa sürede kendilerine has tarım köyleri kurarak nüfuslarını artırmıştır (*Robbins, 2001: 19–20; Wilhelm, 1989: 24–36; Golden, 2004: 26; Bryce, 1999: 19*). Hurrilerin bölgede mevcut olan hiçbir dile benzemeyen kendilerine ait bir dilleri mevcuttu. Hint-Avrupa ve Semitik özellik göstermeyen bu dil yapısı ön eklerden oluşan Hattice'den de farklıdır. Hurrice'nin başlıca özelliği kelimelerin arkasına eklenen eklerle oluşturulması iken bilinen hiçbir sondan eklemeli dile benzememektedir. Hurri diline ait bulunan en eski belge Urkiş Kralı Tiş-ata'ya ait bir tablettir. Hurriceye ait yer ve şahıs isimlerine şar tamhari metinleri ve Asur Ticaret Kolonileri (M.Ö. 1975 – 1723) dönemine ait belgelerde de rastlanmaktadır (*Ünal, 2007: 97; Woodard, 2008: 81–88; Kuhrt, 1995: 284–285; Robbins, 2001: 18*). Hurrice'nin keşfi 1887 yılında Nil Vadisi'ndeki Amarna arşivinin bulunmasıyla başlamıştır. Burada Mitanni Kralı Tuşratta'nın III. Amonofis'e yazdığı 494 satırlık en uzun Hurrice metin bulunmuştur. Bu metin Hurri dilinin çözülmesinde anahtar bir rol oynamıştır (*Kinal, 1962: 103–104; Alp, 2001: 20*). M.Ö. II. binyılın başlarına Anadolu'nun en gelişmiş kültürel ve ticari yaşantısına sahip olan Kaniş'deki çivi yazılı belgelerde Hurri diline ait sözcüklerin bulunması Hurrilerin hem gelişmiş bir kültüre sahip olduğunu hem de bu kültürün Orta Anadolu'ya dek uzandığını göstermektedir (*Balkan, 1957: 31 vd; Orlin, 2007: 96–99; Burney, 2004: 63*). Böylesine yüksek bir kültür yapısına sahip olan Hurriler ilk dönemlerinden itibaren birbirinden bağımsız şehirlerde yaşamış ve birleşerek güçlü bir devlet oluşturamamışken M.Ö. 17. yüzyılda Orta Anadolu'da Hitit Krallığı siyasi güç kazanıp sınırlarını geliştirmeye başlamıştı. Hitit Krallığı birliğini sağladıktan sonra dış politikada ağırlığı Anadolu'nun güneydoğusu ve Kuzey Suriye'ye verilmiştir (*Bryce, 1999: 104–112; Sicker, 2000: 34–35; Diakonoff, 1991: 231 – 236; Lacheman, 1981: 77–81*). Hitit – Hurri mücadelesi devam ederken kuzeybatı İran üzerinden Anadolu'ya girerek Kuzey Suriye'ye kadar ilerleyen Hint–Ari kökenli Mitanniler, savaşmak, savaş arabaları üretmek ve at yetiştirmek konusundaki bilgi ve tecrübeleriyle Hurri nüfusu üzerinde kısa sürede egemenlik kurmuştur. Bu topluluk kendilerini “Maiteni” olarak isimlendirmişse de Asur belgelerinde “Hanigalbat”; Hitit belgelerin “Mitanni” olarak anılmıştır. Mitanniler Hurri kültüründen kendi bünyelerine uyarladıkları unsurlarla kısa sürede güçlü bir toplum haline gelmiştir (*Kinal, 1962: 93–94; Diakonoff, 1991: 240–242; Gabriel, 2002: 87–88; Hamblin, 2006: 307; Bryce, 1999: 152; Chavalas, 2006: 142–144*). Mitannilerin ilk kralının Kirta olduğunu ve ondan

sonra oğlu Suttarna'nın tahta çıktığını bilinmektedir (*Kuhrt, 1995: 289; Bourke, 2008: 120–122*). Suttarna'dan sonra kral olan Baratarna Hurri kralı unvanını taşımıştır. Bu durum Mitanni'nin ülkenin siyasi Hurri'nin ise coğrafi adı olduğunu göstermektedir. Baratarna'dan sonra tahta çıkan Şauşattar ve Parsatatar dönemleri krallığın en parlak dönemi olmuştur. Bu dönemde Asur üzerine düzenlenen seferlerle sınırlar geliştirilmiş ve başkent Waşukanni hızla zenginleşmiştir (*Gabriel, 2002: 86; Akurgal, 1998: 176*). Yaklaşık M.Ö. 1410–1400 arasında hüküm süren Mitanni Kralı Artatama, Mısır Firavunu IV. Tutmosis'e (M.Ö.1426–1413) kızını eş olarak vermiş ve akrabalık bağıyla siyasi ittifak oluşturmuştur. Artatama'nın oğlu II. Şuttarna da kızı Kelu-Hepa'yı Mısır firavunu III. Amenofis'e (M.Ö. 1413–1377) vererek kuzeydeki komşuları Hititlere karşı Mısır'dan destek almışlardır. Hititlerin Kuzey Suriye'yi ele geçirme planlarına karşı yapılmış olan bu ittifak sonraki dönemlerde de devam ettirilecektir (*Bryce, 1999: 157; Karauğuz, 2002: 203; Healy, 1993: 9*).

4. Hitit ve Mısır Çekişmesi

Eski Hitit Devleti Dönemi'nde (1650-1500) Kuzey Suriye'deki en güçlü siyasi yapı Halep/Yamhad Krallığı olmuştur. Başta Yamhad Krallığı olmak üzere Alalah, Kargamış, Qatna, Ugarit, Emar ve Ebla'nın bulunduğu ittifakla Hititler arasında mücadeleler olmuştur (*Kupper, 1973: 30–38; Bryce, 1999: 70*). Hitit tarihini en güçlü krallarından olan I. Hattuşili devletinin siyasi ve iktisadi çıkarlarının bulunduğu Kuzey Suriye'yi ele geçirmek için iki büyük sefer düzenlemiştir. I. Hattuşili, Orta Anadolu ile Kuzey Suriye'yi birbirinden ayıran doğal engel olan Toros ve Amanos Dağlarını ya güneydeki Belen ya da kuzeydeki Gülek geçitlerinden birini kullanarak aşmış ve kalabalık ordusunu Kuzey Suriye'nin düz alanlarını kullanarak ilerletmiştir (*Burney, 2004: 110–112; Kuhrt, 1995: 243–245; Erskine, 2009: 182–183*). I. Hattuşili, Şahuitta ve Zalpar kentlerini ele geçirdikten sonra ilk büyük seferini Alalah'a (Tel Açana) düzenlemiştir. I. Hattuşili Alalah'ı ele geçirdikten sonra bölgenin en güçlü kent devleti olan Halpa (Halep) üzerine ilerlememiş bunun yerine Urşu kentini kuşatarak ele geçirmiştir. Urşu kentinin kuşatılmasının anlatıldığı Hattuşa arşivindeki bir tablette: “*Yolları gözetleyin. Kim şehre girer ya da kim şehirden çıkarsa ona dikkat edin. Hiç kimsenin dışarıya düşmana Aruar'a, Halap'a Hurri ordusuna ya da Zuppa'ya gitmesine izin vermeyin. Onlar cevapladılar: Gözliyoruz. Seksen savaş arabası ve sekiz ordu şehri kuşattı. Kralın gönlü ferah olsun. Görevimin başındayım*” (*KBo 1.11 - CTH 7; Güterbock, 1938: 113; Kammenhuber, 1958: 136-155; Kempinski, 1983: 33-41*). İlk seferinde büyük başarılar kazanan I.Hattuşili Kuzey Suriye üzerine düzenlediği ikinci seferi kendisine ait yıllıklardan birinde: “*Ertesi yıl Arzawa'ya gittim. Ve onların sığırlarını, koyunlarını aldım. Arkamdan Hurrili düşman ülkeye girdi. Tüm ülkeler bana karşı savaştılar. Sonra Hattuşa şehri tek başına kaldı. Arinna'nın Güneş Tanrıçası sevgilisi Büyük Kral Tabarna'yı beni [yanına aldı] Benim [elimden tuttu] Ve benim önümde savaşa yürüdü. Nenaşsa'ya savaşa gittim. Ve Nenaşsalılar beni karşılarında görünce (şehir kapılarını) tekrar açtılar.*” (*CTH 4.2*) şeklinde anlatmıştır. I.Hattuşili Kuzey Suriye'ye yaptığı bu seferiyle övünmekte ve hatta bunu Sargon'un seferiyle mukayese dahi etmekteydi. “*Mala (Puratta)Nehrini [hiç kimse geç]medi ama ben Büyük Kral T[abarna, yürüyerek] geçtim. Ordu[m arkamdan] yürüyerek geçti. Sarg[on onu geçmişti] Ve Hahha ordularına karşı savaş[tı], (fakat Sargon Hahha'nın kendisine) zarar vermedi, [ateş ile] onu yak[ma]dı, [dumanını] Göğün Fırtına Tanrısı'na [gösterm]edi (Fakat ben) Büyük Kral, Tabarna, [Haşşu]ve Hahha'yı tahrip et[tim]. Ve onu ateşle sonuna kadar [yaktım], ve dumanını Göğün [Fırtına Tanrısı'na gösterdim] ve Haşşuwa ve Hah[ha] kralını arabaya koş[tum]*” (*CTH 4.2*) Yaklaşık 30 yıl boyunca Hitit tahtına hakim olan I.Hattuşili Kuzey Suriye'ye iki defadan daha çok sefer yapmış olmalıdır. I. Hattuşili Kuzey Suriye'yi ele geçirerek bölgedeki ticari yollarını ve medeniyet merkezlerini egemenliği altına alma politikası kendinden sonra gelen Hitit kralları tarafından da uygulanmıştır. I. Hattuşili döneminde Kuzey Suriye'de Halep/Yamhad Krallığı ile Alalah/Mukiş Krallığı yanında Hurri şehir devletleri:

Urşu/Warşuwa, İkakali, Zaruna, Zalpa, Haşşu, Zippaşna, Hahha, güneyde ise Ebla, Kargamış, Ugarit, Tunip, Qatna krallıkları hüküm sürmüştür (*Milano, 2000: 1228; Hawkins, 1976: 426-428; Singer, 1999: 618*).

I. Hattuşili'den sonra tahta geçen I. Murşili'de Kuzey Suriye'yi Hitit egemenliği altında tutma politikasını devam ettirmiştir. I. Hattuşili'nin ölümünden I. Murşili'nin tahta çıkıncaya kadar geçen dönemde Kuzey Suriye'deki üstünlük Hurrilere geçmiştir. Bu dönemde Hurriler Çukurova'da (Kilikya) Kizzuwatna devletini kurmuştur. I. Murşili Hitit gücüne karşı siyasi bir ittifak oluşturan Hurri şehirleri üzerine düzenlediği seferlerle onların bir kısmını itaat altına almayı başarmıştır (*Bryce, 1999: 104; Beal, 1986: 426-427; Gurney, 1973: 661-663;*). I. Murşili, Hurriler üzerinde belirli bir otorite sağladıktan sonra Halpa (Halep) üzerine bir sefer düzenleyerek kenti ele geçirmiş ve Hitit Devleti'ne bağlamıştır. Halpa'nın ele geçirilmesiyle Hititler, Kuzey Suriye'ye kalıcı olarak yerleşmiştir (*Kuhrt, 1995: 245; Akurgal, 1998: 64; Ünal, 2007: 77; Chavalas, 2006: 230-231; Bourke, 2008: 118*). I. Murşili Halpa'dan sonra Babil üzerine ilerlemiştir. Babil, Halpa'dan yaklaşık 800 km uzakta olmasına rağmen I. Murşili bu zahmetli yolculuğa kentin zenginliğini ele geçirmek veya kazanacağı zaferin vereceği üne sahip olmak için katlanmış olmalıdır. Sefere siyasi açıdan bakıldığında Babil Krallığı'nın Kuzey Suriye'deki devletlere verdiği desteğin önüne geçmek amacı taşıdığı da söylenebilir. Sonuçta I. Murşili Babil kentini ele geçirmiş yakıp yıkmış ve aldığı ganimetleri kendi ülkesine getirmiştir (*Hamblin, 2006: 301; Mieroop, 2004: 131; Burney, 2004: 204-206; Bryce, 1999: 103-105; Yakar, 2000: 372-373*).

I. Murşili'den sonra ülke kraliyet ailesi arasında çıkan karışıklıktan dolayı Kuzey Suriye'ye ve genişlemeyi amaçladığı diğer bölgelere yeteri kadar ilgi gösterememiştir. Bu dönemde Hitit Krallığı'nın güneyi Kizzuwatna Krallığı; Kuzey Suriye ise yeni kurulan Mitanni Devleti tarafından yönetilmiştir. Hititler Kuzey Suriye'yi tekrar el geçirmek istediklerinde karşılarında Mitanni Devleti ve müttefikleri Mısır'ı bulacaktır. Mezopotamya'da ise Asur ve Babil'in siyasi gücü gittikçe artmaktaydı (*McIntosh, 2005: 92; Götze, 1980: 14 vd; Beal, 1983: 115-126*).

II. Tuthalya yıllıklarında babasının ölümünden sonra tahta çıktığını bu sırada batıdaki krallıkların ayaklandığını ve kendisinin bu isyanları bastırdıktan sonra kuzeyden gelen Kaşka saldırılarını engellediklerini anlatmıştır (*Burney, 2004: 292-293; Alp, 2001: 128-131*) II. Tuthalya yıllıklarda Isuwa Ülkesi'nde Hurri – Mitanni Krallığı'nın desteğiyle başlayan isyan girişimini engellediği anlatılmaktadır. II. Tuthalya, Isuwa Ülkesi'ni kontrolü altına aldıktan sonra Kizzuwatna ile anlaşma yaparak Hurri – Mitanni Krallığı'na karşı ittifak sağlamıştır (*Collins, 2008a: 43*). Bu başarıların ilaveten II. Tuthalya, Halpa şehrini tekrar ele geçirerek bölgede Hitit hâkimiyetini kurmuştur. II. Tuthalya, Hitit Devletini Mısır ile diplomatik ilişkiler kurabilecek kadar güçlendirmiş ve yavaş yavaş Kuzey Suriye üzerinde nüfuzunu artırmaya başlamıştır (*Akurgal, 1998: 70; Astour, 1989: 41; Klengel, 1992: 130*). II. Tuthalya döneminde Hitit ve Mısır arasında yapıldığı düşünülen bir anlaşma literatürde Kurustama Metni olarak da adlandırılmakta ve anlaşma metnine içeriğinde I. Şuppiluliuma'nın yaptıkları, II. Mursili'nin veba duasının da bulunduğu tablette rastlamaktayız. II. Tuthalya ile III. Thutmosis ya da II. Amenhotep'in yaptığı anlaşmada Anadolu'daki Kurustama kentinde yaşayanların Mısır'a götürülmesi için ortak kanaate varıldığı görülmektedir (*Bryce, 1999: 129; Kuhrt, 1995: 324*).

M.Ö. 15. yüzyılda Mısır firavunları Kuzey Suriye ile yakından ilgilenmekteydiler. Mısır Firavunu I. Thutmosis Doğu Akdeniz kıyılarını izleyerek Suriye'ye kadar uzanan bir

sefer düzenlemiş Halpa'yı topraklarına kattıktan sonra Mısır'a geri dönmüştür. Bu seferin temel amacı Mitanni Devletini baskı altında tutmak olmalıdır. Bu sırada Hititlerin Mısır'ın karşısında duracak gücü olmadığı gibi bölgede herhangi bir etkinliği de yoktu (*Gabriel, 2001: 42–43; Podany, 2010: 135–137; Astour, 1989: 50–51*). Kuzey Suriye üzerinde Mısır nüfuzunu oluşturan esas askeri girişimleri ise III. Thutmosis yapmıştır. III. Thutmosis krallığının 23. yılında Kadeş Kralı etrafında toplanan yerel krallıklara yaptığı savaşı kazanarak Doğu Akdeniz kıyılarının tamamına Mısır hakimiyetini kabul ettirmiştir. III. Thutmosis'in krallığının 30 – 31 – 32. yılları da kuzeye yapılan seferlerle geçmiş ve Mısır'ın etki alanı Halpa'ya kadar uzanarak Mitanni Devleti ile güç mücadelesi başlamıştır (*Gabriel, 2009: 170–176; Lichtheim, 1976: 61–67; McIntosh, 2005: 92*). III. Thutmosis krallığının 33. yılında düzenlediği seferle Qatna'ya kadar ilerlemiş Mitanni Krallığı'nın ordusuyla Halpa'nın batısında savaşmıştır. III. Thutmosis Asi Nehri boyunca ilerleyerek Fırat'a ulaşmış ve nehri Kargamış civarında yapılan teknelerle geçmiştir (*Redford, 1979: 63–67; Chahin, 2001: 32*). III. Thutmosis Emar'a kadar ilerlemiş ve oradan da Qatna üzerinden Mısır'a geri dönmüştür. III. Thutmosis'in düzenlediği bu sefer Hititler üzerinde korkutucu bir etki bırakmış olmalıdır ki firavuna çeşitli defalar hediyeler yollamışlardır. III. Thutmosis'in Suriye üzerine düzenlediği 17 sefere rağmen Mısır'ın etkisi Humus'un kuzeyine geçememiştir (*Klengel, 1992: 93; Collins, 2008b: 41–43; Redford, 2003: 250*). III. Thutmosis'in yerine geçen II. Amenhotep dönemi de Mısır'ın Doğu Akdeniz kıyılarını ve Suriye'yi ele geçirme politikası devam etmiştir. II. Amenhotep'in krallığının 7. yılında Kadeş ve Qatna Krallıklarına karşı bir sefer düzenlemiş ve Kadeş kralı bağlılık yeminiyle itaat altına alınmıştır. II. Amenhotep'in sonraki yıllarında düzenlediği seferler Lübnan Dağları'nın ötesine geçememiştir (*Young, 1981: 13–15; Astour, 1989: 66; Morris, 2006: 179–196*). Bu dönemde Mitanni prensleri ilk defa Mısır saraylarında görülmeye başlamıştır. II. Amenhotep'in Karnak'taki bir yazıtında Mitanni prenslerinin hediyelerle gelip majestelerinden merhamet dilediklerine dair ifade, diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi için yapılan bir girişim olarak kabul edilebilir. Mitannilerin uzun zamandır mücadele verdikleri Mısır Krallığı ile bir anda ittifak arayışının sebebi II. Tuthalya'nın Kuzey Suriye üzerine ilerleyerek Halpa kentini ele geçirmesi olmalıdır. II. Amenhotep'ten sonra tahta geçen IV. Thutmosis döneminde de Mısır – Mitanni ittifakı devam etmiştir (*Burney, 2004: 128–129; O'Connor, 2001: 36–40; Potts, 2012: 843–844; Thompson, 2008: 69*).

Mısır ve Mitanni ittifakının oluşmasında II. Tuthalya ve I. Arnuwanda'nın Hitit ülkesindeki birliği sağlaması ve Kuzey Suriye ile ilgilenmeye başlamasının büyük etkisi vardır. I. Arnuwanda ve II. Tuthalya'nın ortak krallıkları döneminde Kizzuwatna Ülkesi Hitit topraklarına katılmıştır. (*Beal, 1986: 445; Ünal, 2007: 8; Klengel, 1992: 130*) I. Arnuwanda döneminde Mitanni kralı olan I. Artatama Mısır ile evlilikler yoluyla ittifaklar kurmuş ve gelecek olan Hitit saldırılarını durdurmanın yollarını aramıştır. Bu sırada Hititlerin batı komşusu olan Arzawa Krallığı'nın Orta Anadolu'ya yaptığı saldırılarla ülke zayıflamış bunu fırsat bilen Hurri – Mitanni kralları Isuwa Ülkesi'ni tekrar hakimiyetleri altına alarak Hititlerin Kuzey Suriye'ye etkisini en aza indirmişlerdir. (*Wilhelm, 1989: 30; Burney, 2004: 31*)

M.Ö. 14. yüzyılın ilk yarısında Mısır Firavunu olan IV. Thutmosis askeri seferlerin yükünden kurtulmak, Suriye'nin coğrafi konumunun uzaklığı veya ele geçirilen bölgelerin sürekli elde tutulamaması sebebiyle savaş politikası yerine kendinden sonra gelen firavunların da devam ettireceği bir barış politikası ile evliliklerle müttefiklik kurma geleneği oluşturmuştur. IV. Thutmosis'in yerine geçen oğlu III. Amenhotep döneminde Mısır nüfuzu Qatna ve Ugarit Krallıklarına kadar uzanmıştır. (*Weinstein, 2001: 223; Redford, 2003: 58–61; Mieroop, 2011: 69–75*). IV. Thutmosis Mitanni ve Babil ile olan ittifakını sağlamlaştırmak için hanedan aileleriyle evlilikler yapmıştır. Ön Asya'nın siyasi dengelerinin sağlandığı bu dönemde Mısır, Asur, Babil, Hitit, Arzawa ve Mitaani krallıkları kendi aralarında sağladıkları ittifaklarla barış içinde yaşamışlardır. Bu dönemde devletler arasındaki yazışmaların büyük

kısmını evlilikler, çeyiz ve hediyeler oluşturmuştur (*Schulman, 1979: 180–185; Cohen, 2000: 79*).

14. yüzyılın ilk yarısında Ön Asya’da diplomasi hakimken yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan I. Šuppiluliuma kendi ülkesindeki otoriteyi sağladıktan sonra Kuzey Suriye’de Hitit hakimiyetini oluşturmaya çalışmıştır. I. Šuppiluliuma I. Suriye Seferinde Fırat Nehri’ni geçerek önce Isuwa topraklarını hakimiyeti altına alarak Mitanni topraklarına ilerleyerek başkent Waššukanni’yi ele geçirip yağmalatmıştır. Bu başarılarının devamında I. Šuppiluliuma batıya ilerleyerek Fırat kıyısından Doğu Akdeniz’e uzanan bölgedeki Halpa, Mukiš, Niya, Arahtu, Nuhašše ile Mısır’a bağlı Qatna’yı ele geçirmiştir. Kargamış hariç tüm Kuzey Suriye’yi ele geçiren I. Šuppiluliuma ele geçirdiği krallıkların yöneticilerini aileleriyle beraber Hattuša’ya götürmüş ve böylece ardından bir ayaklanma çıkma ihtimalini ortadan kaldırmıştır (*Millard, 2010: 226–236; Burney, 2004: 14–15; Harrison, 2009: 58*). I. Šuppiluliuma seferini Kadeš Krallığına kadar ilerletmiş Kadeš Kralı Šuttarna’yı yenmiş ve kralının oğlu Aitaqqama’yı da esir almıştır. Bölgenin Hitit merkezine coğrafi açıdan uzak olması ve bölgeye Hitit askeri birliği bırakılmaması sebebiyle Aitaqqama Hitit müttefiki olması şartıyla babasının tahtına çıkartılmıştır (*Bryce, 1999: 169–176; Kinal, 1962: 102; Kitchen, 1962: 13*). I. Šuppiluliuma Kuzey Suriye üzerine yaptığı ikinci seferini bölgede stratejik bir konuma sahip Kargamış kentini ele geçirmek için düzenlemiştir. I. Šuppiluliuma kendisinde önce oğlu Arnuwandavve kardeşi Zita’yı Mitanni topraklarına göndererek kendisi Kargamış’ı kuşatırken güneyden gelebilecek saldırıları önlemiştir (*Burney, 2004: 56; Podany, 2010: 286; Bourke, 2008: 131*). I. Šuppiluliuma kenti kuşatmaya başladığı esnada Mısır’dan gelen elçiler huzuruna çıkmıştır. Elçiler Mısır Firavunu Niphururiya’nın dul eşi Dahamunzu’nun yazmış olduğu bir mektubu¹ getirmişlerdi. Dahamunzu I. Šuppiluliuma’dan oğullarından birini kendisine eş olarak istemekteydi (*Akurgal, 1998: 81; Alp, 2001: 97–98; Bryce 1999: 194*). I. Šuppiluliuma, bu isteği kuşkuyla karşılamış ve durumun araştırılması için Mısır’a Hattusaziti’yi göndermiştir. Hattusaziti geri dönmeye önce Kargamış Hititlerin hakimiyetine geçmiştir (*Güterbock, 1956: 94–95; Archi, 1997: 2–3*). Hattusaziti Mısır’dan kraliçenin habercisi Hani ile birlikte bir başka mektupla² dönmüş, I. Šuppiluliuma anlatılanların doğru olduğuna inanmıştır (*Bryce, 2003: 183–185; Burney, 2004: 22–23; Collins, 2008a: 27–29*). Bunun üzerine I. Šuppiluliuma, oğlu Zannanza’yı Mısır’a göndermiştir. Hitit prensi Zannanza, kraliçenin düşmanları tarafından öldürülmüş ve dönemin iki büyük gücü arasında ittifakla sonuçlanabilecek bu girişim önlenmiştir. Zannanza’nın öldürülmesinin ardından I. Šuppiluliuma oğlu I. Arnuwanda’yı Mısır topraklarına sefere göndermiştir (*Gates, 2011: 145; Chavalas, 2006: 259*). I. Šuppiluliuma bölgeden ayrılarak başkente dönerken Kargamış kentinin tahtına Piyaşili geçirmiştir. I. Šuppiluliuma bölgeden ayrılmadan önce Mitanni kralı Šattiwaza ile yaptığı anlaşmalarda Mitanni Devletinin Hitit Krallığı’nın vassalı haline getirmiştir (*Güterbock, 1956: 95; Bryce, 2003: 200*). I. Šuppiluliuma Hitit Krallığı’nın askeri ve idari sistemini mükemmelleştirmiş ve Kuzey Suriye’deki Hitit varlığını kalıcı hale getirmiştir. I. Šuppiluliuma’nın hükümdarlığının sonlarında Kargamış, Piyaşili, Halpa, Telipinu tarafından

¹ “Kocam öldü, oğlum da yok. Dediklerine göre çok oğlun varmış; birini bana verebilirsin, benim kocam olsun. Uşaklarımdan birini almak istemiyorum. Kocam olmalarına gönlüm razı değil”

² “Neden öyle söyledin? “Onlar beni aldatıyorlar.” Eğer Oğlum olsaydı, kendimin ve ülkemin küçük düşmesini başka bir ülkeye yazar mıydım? Sen bana inanmadın ve bana böyle yazdın. Kocam öldü. Oğlum (da) yoktur. Bir hizmetkârımı hiçbir zaman almayacağım ve onu kocam yapmayacağım. Ben başka bir ülkeye yazmadım, (yalnız) sana yazdım. Senin oğullarının çok olduğunu söylüyorlar. Bana bir oğlunu ver, o benim kocam Mısır ülkesinin (de) kralı (olsun)!”

idare edilirken II. Arnuwanda ise Hitit tahtına çıkmıştır (*Alp, 2001: 113; Collins, 2008a: 101–102*). I. Şuppiluliuma Doğu Akdeniz ve Mısır'lı esirleri başkent Hattuşa'ya götürdüktan sonra bu esirlerin beraberlerinde Hititleri uzun yıllar uğraştıracak ve kendilerine tanrılarının bir öfkesi olduğunu düşündürecek veba hastalığını da getirdikleri anlaşılmaktadır. I. Şuppiluliuma ve oğlu II. Arnuwanda kısa süre içinde bu hastalıktan dolayı ölmüşlerdir (*Burney, 2004: 57; Chavalas, 2006: 259; Hoffner, 2002: 47–51; Cohen, 2000: 16*). Hitit tahtına çıkan II. Murşili ise Amurru ve Ugarit Krallıkları ile anlaşmalar yaparak batıdaki Arzawa ve Kaşka tehdidini ortadan kaldırmaya çalışmıştır (*Podany, 2010: 302; Kuhrt, 1995: 254*).

II. Murşili'den sonra Hitit tahtına II. Muvatalli geçmiştir. Bu dönemde hem batıda Kaşka ve Arzawa tehlikesi devam etmekteyken siyasi otoritesini sağlayan Mısır, Kuzey Suriye'deki ticari ve siyasi çıkarlarını korumak için Hititler ile girilecek bir mücadeleye hazırlanmıştı. Bu tehlikeyi sezen II. Muvatalli kardeşi III. Hattuşili'yi başkent Hattuşa'ya Kaşka ve Arzawa saldırılarını önlemek için bırakarak devlet merkezini Tarhuntaşşa'ya taşımıştır (*Burney, 2004: 264–265; Collins, 2008b: 75; Bahar, 1996: 45–55; Robbins, 2001: 50*). M.Ö. 1274 yılında Hitit ve Mısır Krallıkları Kuzey Suriye'nin hakimiyetinin kimde kalacağını belirlemek için dönemin en büyük ordularıyla Kadeş kenti yakınlarında savaşmışlardır. Tarih boyunca belki de en fazla savaş arabasının katıldığı bu savaşın kaderini Hititli casuslar belirlemiştir. II. Ramses Amun, Reh, Ptah ve Seth adlarını taşıyan birlikleriyle Orontes Nehri'ni geçmeden önce Hititli casuslar ordudan kaçtıkları ve ordunun hala Halpa kenti yakınlarında olduğunu söylemişlerdir. Bu sırada II. Muvatalli 35000 asker ve 3500 savaş arabası ile Kadeş'in yakınında (Humus'un güneybatısında) pusuda beklemiştir. Bu bilgiyi alan Mısır ordusunun iki birliği güneye yönelince Hitit askerleri büyük bir baskın yaparak Mısır birliğini bozguna uğratmıştır. Savaşın bittiğini sanan Hitit askerleri ganimet toplamakla uğraşırken geriden gelen diğer iki birlik saldırıya geçmiş ve savaş iki taraf içinde zaferle sonuçlanmamıştır. Amurru toprakları ile Güney Suriye'nin büyük kısmının Hitit egemenliğinde kalması savaşın II. Muvatalli'nin kazançlı çıktığını göstermektedir. Kuzey Suriye'den geçen ticaret yollarının denetimi için yapılan bu büyük savaş bölge hâkimiyetinin çağın en büyük iki devleti olan Mısır ve Hitit için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (*Chavalas, 2006: 268; Bryce, 1999: 263; Erskine, 2009: 184–186; Murnane, 1990: 21 vd; Wilkinson, 2010: 328–330; Cotterell, 2006: 10–40*).

Bu büyük savaş görkemine yakışan bir anlaşma ile III. Hattuşili tarafından tamamlanmıştır. Anlaşmanın içeriğine bakıldığında Hitit Krallığı, Mısır'a üstünlüğü ve Kuzey Suriye üzerindeki hakimiyetini kabul ettirmiştir. Kadeş Anlaşma metnlerinin iki nüshası günümüze ulaşmıştır. Biri Mısırlıların hazırladığı metnin Akadça çevirisi olup Hattuşa'da diğeri ise gümüş tablet üzerine çivi yazısıyla ve Akadça metnin Mısır diline çevirisi olup, Ramasseum ve Karnak tapınaklarının duvarlarında bulunmuştur. Kadeş antlaşması bir saldırmazlık sözleşmesi ve karşılıklı askeri yardımla kaçakların iadesini de içermektedir (*Bell, 2008: 80–81; Leick, 2007: 507–508; Lehmann, 1977: 242; Robbins, 2001: 49–51*).

Mısır Krallığına üstünlüklerini kabul ettiren Hititler bu dönemde bilinen dünyanın en güçlü devletine sahip olmuşlardır. Yaklaşık bir asır sonra Kuzey Avrupa'da bilinmeyen bir nedenden başlayan göç hareketi Alp Dağları'nı geçtikten sonra iki bölüme ayrılmış ve bir kısmı İtalya üzerinden Libya'ya kadar ulaşırken bir kısmı da Balkanlara ulaşarak buradaki Trak kabilelerini göçe zorlamıştır. Balkanlarda yaşayan bu topluluklar önlerine çıkan ulusları da harekete geçirerek Anadolu'ya geçmiş önce Troia kentini yok etmiş sonra da Hitit topraklarına girmişlerdir (*Kinal, 1962: 227–231; Akurgal, 1998: 190–191; Sicker, 2000: 40–41; Hitti, 2004: 116; Kaser, 2011: 83–84; Margalith, 1998: 57*).

Ege Göçleri sonucu başkentleri yok olan ve Anadolu'nun güneydoğusuna yerleşmek zorunda kalan Hititlerin çivi yazılı tabletleri ve dilleri son bulmuştur. Suriye ve Filistin

bölgesinin önemli kentleri de yakılıp yıkıldığı için geriye herhangi bir yazılı materyal kalmamıştır Geriye sadece Mısır vesikaları kalmıştır (*Drews, 1993: 57–59; Srinivasan, 2011: 522–523*). Deniz Kavimleri Göçü hakkındaki en ayrıntılı bilgiyi III. Ramses'in 1190 yılında Medinet Habu kentinin duvarlarına yazdığı yazıttan öğrenmekteyiz. III. Ramses bu toplum için: “*Yabancı ülkeler aleyhine, oturdukları adalarda gizli müttefiklikler kurdular. Hiçbir ülke onlara silah gücüyle karşı koyamadı. Hatti ülkelerinden hiçbiri bu saldırılara dayanamadı. Kode, Kargamış, Arzava ve Alaşia (Kıbrıs) tahrip edildi. Bu insanlar Amurru ülkesinde bir yerde ordugâhlarını kurdular. Buranın halkını sanki hiç yokmuş gibi mahvettiler. Bunlar önlerinde bir ateş perdesi bulundurarak Mısır'a yürüdüler.*” diyerek göç eden bu topluluğun farklı uluslardan oluştuğunu, dönemin önemli kentlerinin yakılıp yıkıldığını, bu ulusların gelişigüzel hareket etmeyip bir plan dahilinde ilerlediklerini, Ön Asya'daki hiçbir toplumun gelen bu uluslardan askeri açıdan güçlü olmadığını belirtmektedir (*Bourke, 2008: 146; Mansel, 1971: 92; Burney, 2004: 247; Baines, 2007: 14; Bryce, 1999: 367; Peczynski, 2009: 7*).

M.Ö. II. binyıl boyunca ticari yollara sahip olmasından dolayı kazandığı zenginliği ile Anadolu, Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerini birbirine bağlayan Kuzey Suriye önemini korumuştur. Ege Göçleri'nden sonra ise bölge Geç Hitit Krallıkları ile Arami Kabileleri arasında paylaşılmıştır. Doğu Akdeniz kıyıları ise küçük ticaret krallıkları tarafından iskan edilmiştir (*Sandars, 1978: 22–86; Wachsmann, 1981: 187–220*).

5. Sonuç

Kuzey Suriye tarihin hemen her döneminde sahip olduğu stratejik önem ve ticaret yolları dolayısıyla Mezopotamya, Mısır ve Anadolu medeniyetlerini temsil eden büyük devletler arasında paylaşılabilen bir değere sahip olmuştur. Anadolu'nun yazılı tarihinin başlangıcı olan Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asur'lu tüccarlar Fırat Nehri'ni takip eden rotayı kullanarak Kargamış'a ulaştıktan sonra kuzeye yönelerek Malatya – Darende – Gürün üzerinden Kaniş'e (Kültepe) varmışlardır. Mezopotamya ve Anadolu'yu birbirine bağlayan bu tüccarlar medeniyet açısından gelişmiş olan Mezopotamya şehir devletlerinden değerli takılar, kumaş, işlenmiş eşyalar getirip dönerken yanlarında işlenmemiş altın, gümüş, kurşun, yapağı, yün, keçi kılı gibi hammadde ağırlıklı ürünleri götürmüşlerdir. Asurlu tüccarların Kuzey Suriye'nin doğusundan geçen rotaları kullanmasının temel nedeni bölgenin batısının ve Doğu Akdeniz kıyılarının Mısır egemenliği altında bulunmasından kaynaklanmıştır. Asur tüccarları Anadolu'da merkezi bir otorite olmamasından dolayı yaklaşık bir yüzyıl boyunca hiçbir vergi ödemeksizin Kuzey Suriye üzerinden Anadolu ve Mezopotamya arasında ticaret yapmışlardır.

M.Ö. 1750 yılında Hitit Devleti'nin kurucusu Anitta, Kaniş (Neşa) kenti ile birlikte pek çok kenti ele geçirmiş ve Orta Anadolu'da merkezi bir devlet kurmaya çalışmaktaydı. Anitta siyasi birliği sağlayınca krallığını zenginleştirmek için Asurlu tüccarları bölgeden çıkarmış veya onlara vergi uygulamıştır. Yüksek vergilere rağmen Kuzey Suriye'nin doğusunda bulunan ve Fırat Nehri'ni takip eden rotalar kullanılmaya devam etmiş ve bu ticaret ağı üzerinden Hitit Devleti büyük gelir elde etmeye başlamıştır. Hititler Orta Anadolu'daki siyasi otoritelerini sağlamlaştırdıktan sonra Kuzey Suriye'ye yayılmaya çalışmışlardır. Bu sırada Kuzey Suriye'de Amurru kökenli Halep / Yamhad krallığı ile birbirinden bağımsız Hurri şehir devletleri varlıklarını sürdürmekteydi. I. Hattuşili ve I. Murşili Kuzey Suriye üzerinde hakimiyet kurarak geliştirmek isteyen ilk Hitit krallarıdır. Bu dönemde Hititler sadece Kuzey Suriye üzerinde hakimiyet kurmakla kalmamış Babil'e kadar sınırlarını

geliştirmişlerdir. Bu iki kralın büyük başarılarına rağmen kendilerinden sonra gelenler iç çekişmelerin kurbanı olmuş ve Hititler Kuzey Suriye'den çekilmek zorunda kalmıştır.

M.Ö. 16. yüzyılın başlarında doğudan gelen Hint – Ari kökenli Mitanniler Neolitik dönemden beri bölgede yaşayan Hurri halkları üzerinde hakimiyet kurarak yüzyıllar boyunca siyasi birliğini sağlayamamış bu topluluğu tek devlet altında birleştirmeyi başarmıştır. Bölgedeki Hurri nüfusun bir kısmı ise kuzeye Hitit topraklarına ya da güneye Mısır'a göç etmişlerdir. Anadolu topraklarına ilerleyen Hurriler, Hitit Devleti'nin zayıflamasından yararlanarak Çukurova'da (Kilikya) Kizzuwatna devletini kurmuşlardır. Kizzuwatna Devleti sahip olduğu bölgenin ticari ve tarımsal zenginliğini kullanarak kısa sürede güçlenmiş Hitit Krallığı ile anlaşmalar yapacak kadar büyük bir siyasi otoriteye sahip olmuştur. Bu sırada Mitanniler günümüzdeki Kerkük kentinden Akdeniz'e kadar uzanan bir devlet kurmuşlardır. Hititler Orta Anadolu'da Arzawa ve Kaşkallılar ile mücadele ederken güneyindeki Kizzuwatna Krallığı Kuzey Suriye'ye Hitit yayılmasının önünde engel olarak kalmıştır. Bu sırada güçlü bir merkezi yönetim oluşturan Mısır Firavunu I. Thutmosis Halpa'ya kadar uzanan bir sefer düzenleyerek Doğu Akdeniz ve Kuzey Suriye'deki ticaret kentlerinin zenginliğine sahip olmaya çalışmıştır. Kuzey Suriye üzerinde Mısır egemenliğini esas oluşturan kral III. Thutmosis olmuştur. III. Thutmosis düzenlediği 17 sefer sonucunda Doğu Akdeniz kıyılarının tamamını ve Suriye'nin büyük bölümüne Mısır hakimiyetini kabul ettirmiştir. Yayılmacı politikayı devam ettiren II. Amenhotep de Kadeş ve Qatna Krallıklarını Mısır nüfuzu altında tutmuştur. IV. Thutmosis ise askeri tedbirler yerine siyasi manevralarla ve evliliklerle kurulan müttefikliklerle bölgeyi elde tutmaya çalışmıştır.

I. Şuppiluliuma dünya siyasetinden uzak kalmış ve kendi iç sorunlarıyla uğraşan Hitit Krallığı'nı yeniden dünya sahnesine çıkarmıştır. I. Şuppiluliuma, ilk Suriye Seferi'nde Fırat Nehri'ni geçerek Mitannilerin başkenti Waşşukanni'yi ele geçirmiştir. Seferinin devamında I. Şuppiluliuma, Kuzey Suriye'nin önemli ticari kentleri Halpa, Mukiş, Niya, Arahtu, Nuhaşşe ile Mısır'a bağlı Qatna'yı almış ve Kadeş Kralı Şuttarna'yı yenerek Hitit nüfuzunu Mısır aleyhine genişletmiştir. I. Şuppiluliuma ikinci seferini Kargamış kentini ele geçirmek için düzenlemiştir. I. Şuppiluliuma Kargamış kuşatmaya başladığı esnada Mısır Kraliçesi Dahamunzu'nun oğullarından biriyle evlenmek isteğini içeren mektubu gelmiştir. I. Şuppiluliuma dönemin iki büyük gücü olan Mısır ve Hitit Krallıklarını birbirine bağlayacak bir evliliği başlatmak için oğlu Zannanza'yı göndermişse de Hitit prensi kraliçenin düşmanları tarafından öldürülmüş ve iki krallığın ilişkileri bir daha düzelmek üzere bozulmuştur. I. Şuppiluliuma oğlunun öldürülmesinin kınıyla diğer oğlu Arnuwanda'yı Mısır Krallığı'nın hakimiyetinden bulunan Doğu Akdeniz kıyılarındaki şehir devletlerini ele geçirmekle görevlendirmiştir. I. Şuppiluliuma Kuzey Suriye'nin en önemli iki ticaret kenti olan Halpa ve Kargamış'a oğullarını yarı bağımsız kral olarak atamıştır. Bu durum Hititlerin bölgede kalıcı olarak yerleşmesini sağlamıştır.

I. Şuppiluliuma döneminde askeri ve siyasi etkinliği azaldığından Kuzey Suriye üzerindeki Hitit hakimiyetinin oluşmasına karşı müdahalede bulunamayan Mısır firavunları II. Muvatalli döneminde kendi içerideki otoritelerini sağlamlaştırmaya çalışırken kuzeye yayılma politikalarını tekrar yürürlüğe koymuşlardır. Bunun üzerine II. Muvatalli başkenti Tarhuntaşşa'ya taşıyarak Kuzey Suriye bölgesine daha yakınlaşmıştır. Dönemlerinin iki büyük gücü arasında başlayan bu çekişme M.Ö. 1274 Kadeş kenti yakınlarında yapılacak savaşa kadar devam etmiştir. Kuzey Suriye'nin kaderini belirlemek için yapılan Kadeş Savaşı daha önce tarihin görmediği büyüklükte orduların karşı karşıya geldiği bir savaş olmuştur. Savaştan iki tarafta zaferle ayrılamamış olmasına rağmen Amurru toprakları ile Güney Suriye'nin büyük kısmının Hitit egemenliğinde kalması kazançlı tarafın Hititler olduğunu göstermektedir. Hititler kazanmış oldukları bu üstünlüğü yaptıkları Kadeş Anlaşmasıyla korumuşlardır. Ön Asya'nın siyasi yapısı Kadeş Anlaşmasıyla şekillenmiş Kuzey Suriye ve Doğu Akdeniz ticareti

ile Mezopotamya'dan gelerek Anadolu ve Suriye'ye ulaşan ticaret yolları Hitit egemenliğinde kalmıştır.

Hitit ve Mısır Devletleri'nin aralarında anlaşmaları sonucu Ön Asya'nın siyasi ve etnik yapısı belirli bir kalıcılığa ulaştığı M.Ö. 13. yüzyılın sonlarında Kuzey Avrupa'da başlayan göç hareketinin bir bölümü Akdeniz üzerinden Libya'ya kadar ulaşırken bir bölümü de Balkanlara ulaşarak buradaki Trak kabilelerini göçe zorlamıştır. Balkanlarda yaşayan bu topluluklar önlerine çıkan ulusları da harekete geçirerek Anadolu'ya geçmiş önce Troia kentini yok etmiş sonra da Hitit topraklarına girmişlerdir. Kuzey Suriye'yi de yıktıktan sonra Doğu Akdeniz kıyılarını takip ederek Mısır'a ulaşmıştır. Mısır firavunları uzun yıllar bu göç hareketini engellemek için savaş vermiş ve sonunda ülkelerinden uzak tutmayı başarmışlardır. Ege Göçleri Kuzey Suriye'nin etnik ve siyasi yapısını tamamen değiştirmiştir. Kuzey Suriye üzerinde hakimiyet kurmaya çalışan Hitit Devleti tamamen yok olmuşken Mısır Krallığı bir daha Suriye'ye uzanamayacak kadar zayıf düşmüştür. Bu iki devletin bölgeden çekilmesi sonucunda Doğu Akdeniz kıyılarına hem Ege Göçleri ile gelen kavimlerin hem de yerli etnik topluluklarının oluşturdukları küçük ticaret kentleri hakim olmuştur. Bu ticaret kentleri Doğu Akdeniz kıyılarından başlayarak tüm Akdeniz'de ticaret kolonileri kurmuş ve kısa sürede zenginleşmişlerdir. Bu kentlerin zenginliği Ege Göçleri'nden coğrafi açıdan uzaklığı sebebiyle çok etkilenmeden kurtulan Asur Krallığı'nın ilgi alanına girmiş ve sonraki yüzyıllarda bu kentlerle Asur arasında mücadeleler olmuştur. Kuzey Suriye'nin yerli etnik grupları olan Hurri ve Mitanniler Geç Hitit Devletleri'nin siyasi etkisi altında yaşamaya devam ederken bölgeye yavaş yavaş gelen Arami kabileleri bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Yaklaşık iki yüzyıl sonra bölgedeki temel etnik zümreyi ve siyasi otoriteyi temsil edecek olan Arami kabileleri birleşip tek bir devlet oluşturmak yerine birbirinden bağımsız örgütlenmişlerdi. Anadolu'da Hitit Devleti'nin yıkılmasının sonucunda yazılı belgelerin ortadan kalkmasıyla "Karanlık Çağ" olarak tabir edilen döneme girilmiştir. Bu dönemde bilgi aldığımız en önemli yazılı belgeler Asurlulara aittir. Kuzey Suriye üzerindeki Arami ve Asur mücadelesini anlatan bu belgeler elimizdeki yegâne kaynaklardır. Bu kaynaklar M.Ö. II. binyıl boyunca devam eden Hitit – Mısır – Mitanni çekişmelerinin tamamen ortadan kalktığını ve yeni etnik grupların yeni çekişmelere başladığını görmekteyiz.

KAYNAKÇA

- AKTÜRE, Sevgi (2004). *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- AKURGAL, Ekrem (1998). *Anadolu Kültür Tarihi*. Tübitak Yayınları
- ALBAYRAK, İrfan (2005). "Kumaş ve Kalay Sevkiyatına İlişkin Üç Kültepe Tableti", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2003 – 2004 Yıllığı*, 269 – 277
- ALGAZE, G. ve KNUDSTAD, J. (1994). "The Tigris–Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report Of The Birecik And Carkemish Dam Survey Areas" *Anatolica*, 20, 1–96.
- ALGAZE, Guillermo (1996). "Excavations at Titriş Höyük: The 1995 Season" *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27–31 Mayıs, 121–135.
- ALKIM, Bahadır (1959). "Güneybatı Anti Toros Bölgesinde Eski Bir Yol Şebekesi" *Bellekten*,

XXIII, 89 – 92.

- ALKIM, Bahadır (1962). “Tilmen Höyük Çalışmaları (1959–1960)” *Belleten*, 26, 447–466.
- ALKIM, Bahadır (1972). “Tilmen ve Kırıskal Höyük Kazıları (1967)” *Türk Arkeoloji Dergisi*, 19, 39–50.
- ALP, Sedat (2001). *Hitit Çağında Anadolu*. Tübitak Yayınları.
- ALTINLI, Enver (1967). “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Jeolojisi” *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 67, 1 – 24.
- ARCHI, Alfonso (1997). "Egyptians and Hittites in Contact". *L'impero ramesside: Convegno internazionale in onore di Sergio Donadoni*, 1-15.
- ASTOUR, M. C. (1989). *Hittite history and absolute chronology of the Bronze Age*. Åström.
- BAHAR, Hasan (1997). “Fırat Bölgesi Tarihçesi ve Nehir Ulaşımı” *Tarih ve Toplum Dergisi*, 160, 38–44.
- BAHAR, Hasan; KARAUĞUZ, Güngör ve KOÇAK, Özdemir (1996). *Eskiçağ Konya Araştırmaları-I*. Kömen Yayınları
- BAİNES, Jhon ve FROOD, Elizabeth (2007). *Biographical Texts from Ramessid Egypt*. Society of Biblical
- BALKAN, Kemal (1957). *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BEAL, R. H. (1983). “*Studies in Hittite history*”. *Journal of Cuneiform Studies*. 35, 115 – 126.
- BEAL, R. H. (1986). “The History of Kizzuwatna and the Date of the Sunassura Treaty”, *Orientalia* 55, 424-445
- BELL, Christine (2008). *On the Law of Peace: Legal Aspects of Peace Agreements*. Oxford University Press.
- BİLGİÇ, Emin (1941). “Asurca Vesikalara Göre Etilerden Önce Anadolu’da Maden Ekonomisi”. *DTCF Dergisi*, VI, 1-2, 913 – 950.
- BOURKE, Stephen (2008). *The Middle East: the cradle of civilization revealed*. Thames & Hudson Press.
- BRYCE, Trevor (1999). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford University Press.
- BRYCE, Trevor (2002). *Life and Society in the Hittite World*. Oxford University Press.
- BURNEY, C. A. (2004). *Historical Dictionary of the Hittites*. Scarecrow Press.
- BUTCHER, Kevin (2003). *Roman Syria and the Near East*. British Museum Press.
- CARR, D. M. (2005). *Writing on the Tablet of the Heart: Origins of Scripture and Literature*. Oxford University Press.
- CHAHİN, Mack (2001). *The Kingdom of Armenia: A History*. Curzon Press.
- CHAVALAS, M. W. (2006). *Ancient Near East: Historical Sources in Translation*. John Wiley & Sons Press.
- COHEN, Raymond ve WESTBROOK, Raymond (2000). *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*. JHU Press.

- COLLINS, B. J. (2008a). *The Hittites and Their World*. Brill Press.
- COLLINS, B. J. (2008b). *From Egypt to Babylon: The International Age 1550-500 BC*. Harvard University Press.
- COTTERELL, Arthur (2006). *Chariot: From Chariot to Tank, the Astounding Rise of the World's First War Machine*. Overlook Press.
- DIAKONOFF, I. M. (1991). *Early Antiquity*. University of Chicago Press.
- DONBAZ, Veysel (1996). "Kultepe Tabletleri Işığında M.Ö. 2000 – 1760 Yıllarında Anadolu'nun Sosyal Yapısı". *1995 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, 177-194.
- DREWS, Robert (1993). *The End of the Bronze Age. Changes in Warfare and the Catastrophe CA. 1200 B.C.* Princeton University Press.
- DUMPER, M. R. ve Stanley, Bruce (2006). *Cities of the Middle East and North Africa: A Historical Encyclopedia*. Abc-Clio Press.
- DURU, Refik (2006). *Gedikli Karahöyük*. Ankara: TTK Yayınları.
- EFE, Turan (2003). "Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı". *Arkeoatlas*. 2, 94-129.
- ELLİS, Richard (1988). "Excavations at Gritille". *34. Uluslararası Assirioloji Kongresi*, 1, 651-655.
- ELLİS, Richard (1983). "Gritille" *Anatolian Studies*, 33, 225-240.
- ERSKİNE Andrew (2009). *A Companion to Ancient History*. John Wiley & Sons Press.
- FİNLEY, M. I. (2006). *Antik Çağ Ekonomisi*, Çeviren: H. Palaz Erdemir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- GABRİEL, R. A. (2001). *Great Captains of Antiquity*. Greenwood Publishing.
- GABRİEL, R. A. (2002). *The Great Armies of Antiquity*. Greenwood Publishing.
- GABRİEL, R. A. (2009). *Thutmose III: The Military Biography of Egypt's Greatest Warrior King*. Potomac Books.
- GATES, Charles (2011). *Ancient Cities*. Taylor & Francis Publishing.
- GOLDEN, J. M. (2004). *Ancient Canaan and Israel: New Perspectives*. Abc- Clio Publishing.
- GÖTZE, Albrecht (1980). *Kizzuwatna and the problem of Hittite geography*. AMS Press.
- GURNEY, O. R. (1973). "Anatolia c. 1600-1380 B.C.: I. The Old Hittite Kingdom". *Cambridge Ancient History*. 2, 659-685.
- GÜNBAĞI, Cahit (1999). "Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu Kralları ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge". *XII. Türk Tarih Kongresi I. Cilt*, 75-83.
- GÜTERBOCK, H. G. (1938). "Die Historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200". *Z.A.* 44, 45-149.
- GÜTERBOCK, H. G. (1956). "The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II".

Journal of Cuneiform Studies 10: 75-98.

- HAMBLİN, W. J. (2006). *Warfare in Ancient Near East*. Taylor & Francis Publishing.
- HARRİSON, Thomas (2009). *The Great Empires of the Ancient World*. Getty Publications.
- HAUPTMANN, Harald (1983). "Lidar Höyük". *Türk Arkeoloji Dergisi*, 26, 96–112.
- HAWKİNS, J. D. (1976). "Kargamış". *Reallexikon der Assyrologie*. 5, 425-446.
- HEALY, Mark (1993). *Qadesh 1300 BC: Clash of the warrior kings*. Osprey Publishing.
- HEMSLEY, Stephen (2009). *The Geography of the Middle East: Second Edition*. Transaction Publishers.
- HİNDSON, Edward (1984). "The Sociology of Knowledge and Biblical Interpretation". *Theologia Evangelica*. 17, 33-38.
- HİTTİ, P.K. (2004). *History Of Syria: Including Lebanon And Paletsine*. First Gorgias Press.
- HOFFNER, H. A. ve SİNGER, Itamar (2002). *Hittite Prayers*. Brill Press.
- KAMMENHUBER, A. (1958). "Die hethitische Geschichtsschreibung". *Saeculum*, 9, 136-155.
- KARAUĞUZ, Güngör (2002). *Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*. Çizgi Kitabevi.
- KASER, Karl (2011). *The Balkans And The Near East: Introduction To A Shared History*. LIT Verlag Münster.
- KEMPİNSKİ, A. (1983). *Syrien und Palästina (Kanaan) in der letzten Phase der Mittelbronze. IIB-Zeit*.
- KINAL, Füzuan (1958). "Kargamış Şehri Tarihi Hakkında". *Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 16, 69 – 78.
- KINAL, Füzuan (1962). *Eski Anadolu Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KINAL, Füzuan (1970). "Ugarit Krallarının Tarihi". *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII-XII, 14–23.
- KIRAN, Abdullah (2005). *Ortadoğu'da su: bir çatışma ya da uzlaşma alanı*. Kitap Yayınevi.
- KİTCHEN, K. A. (1962). *Suppiluliuma and the Amarna pharaohs: a study in relative chronology*. Liverpool University Press.
- KLENGEL, H. (1992). *Syria, 3000 to 300. A Handbook of Political History*. Akademie Verlag.
- KUHRT, Amélie (1995). *The Ancient Near East, C. 3000-330 BC*. Routledge Publishing.
- KUPPER, J. R. (1973). "Northern Mesopotamia and Syria". *Cambridge Ancient History*. 2, 1-41.
- LACHEMAN, E. R. (1981). *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians*. Eisenbrauns Publishing.
- LARSEN, M.T. (1977). "Partnership in the Old Assyrian Trade". *Iraq* 39, 119-145.
- LEHMANN, Johannes (1977). *The Hittites: people of a thousand gods*. Viking Press.
- LEİCK, Gwendolyn (2007). *The Babylonian World*. Routledge Press.

- LİCHTHEİM, Miriam (1976). *Ancient Egyptian Literature: A Book Of Readings: The New Kingdom*. University of California Press.
- MANSEL, A. M. (1971). *Ege ve Yunan Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MARGALİTH, Othniel (1998). *The Sea Peoples in the Bible*. Otto Harrassowitz Verlag Press.
- MATTHİAE, Paolo (1978). Tell Mardikh: Ancient Ebla. *American Journal of Archaeology*. 82, 540-543
- MCINTOSH, Jane (2005). *Ancient Mesopotamia: New Perspectives*. Abc- Clio Publishing.
- MERRİLL, E. H. (2008). *Kingdom of Priests: A History of Old Testament Israel*. Baker Academic.
- MİEROOP, M. V. (2004). *A History of the Ancient Near East, ca. 3000–323 BC*. Oxford: Blackwell Publishing.
- MİEROOP, M. V. (2011). *A History of Ancient Egypt*. John Wiley & Sons.
- MİLANO, Lucio (2000). “Ebla: A Third-Millennium City-State in Ancient Syria”. *CANE* 2, 1219-1230.
- MİLLAR, Fergus (1993). *The Roman Near East 31 BC-AD 337*. Cambridge Press.
- MİLLARD, Alan (2010). “The Cuneiform Tablets from Tell Nebi Mend”. *Levant*. 42, 226-236
- MİLLER, G. G. (2010). *The Tigris and Euphrates: Rivers of the Fertile Crescent*. Crabtree Publishing.
- MORRİS, E. F. (2006). “Bowling and Scraping in the Ancient Near East: An Investigation into Obscuriousness in the Amarna Letters”. *Journal of Near Eastern Studies*. 3, 179-196
- MURNANE, W. J. (1990). *The road to Kadesh: a historical interpretation of the battle reliefs of King Sety I at Karnak*. *Oriental Institute of the University of Chicago*.
- O'CONNOR, D. B. (2001). *Amenhotep III: Perspectives on His Reign*. University of Michigan Press.
- ORLİN, L. L. (2007). *Life and Thought in the Ancient Near East*. University of Michigan Press
- ÖZGEN, Engin (1987). “Bir Höyüğün Ölümü: Oylum Höyük”. *I. Gaziantep Tarihi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu Bildirileri*, 4–7.
- ÖZGEN, Engin (1998). “Oylum Höyük 1987” *X. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 95–102.
- PECZYNSKİ, Shell (2009). *The Sea People and Their Migration*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Rutgers University.
- PENN, J. R. (2001). *Rivers of the World: A Social, Geographical, and Environmental Sourcebook*. Abc-Clio Press.
- PETTİNATO, Giovanni (1976). “The Royal Archives of Tell Mardikh-Ebla”. *The Biblical Archaeologist*. 39, 44 – 52.

- PETTİNATO, Giovanni (1991). *Ebla, a new look at history*. Johns Hopkins University Press.
- PODANY, A. H. (2010). *Brotherhood of Kings: How International Relations Shaped the Ancient Near East*. Oxford University Press.
- POTTS, D. T. (2012). *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. John Wiley & Sons.
- QUİLES, J. L. ve TORTOSA C. R. (2006). *Olive Oil and Health*. CABI Publications.
- REDFORD, D.B. (1979). "Egypt & Asia in the New Kingdom". *JSSEA*, 10: 63-70.
- REDFORD, D.B. (2003). *The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III*. Brill Press.
- ROBBİNS, Manuel (2001). *Collapse of the Bronze Age: The Story of Greece, Troy, Israel, Egypt, and the Peoples of the Sea*. iUniverse Publishing.
- ROODENBERG, Jacob (1983). "Recent archaeological research in Turkey: Hayaz Höyük and Kumar Tepe". *Anatolian Studies*, 34, 218–219.
- SAGGS, H. W. (2000). *Babylonians*. University of California Press.
- SAGONA, Antonio (2006). *The Heritage of Eastern Turkey: From Earliest Settlements to Islam*. Macmillan Education Publications.
- SANDARS, N.K. (1978). *The Sea Peoples*. Thames and Hudson Books.
- SARTRE, Maurice (2005). *The Middle East under Rome*. Harvard College Publication.
- SCHULMAN, A. R. (1979). "Diplomatic Marriage in the Egyptian New Kingdom". *JNES* 38: 177-193.
- SELEN, H. S. (1954). *Türkiye Coğrafyası'nın Ana Hatları*. Hüsütütabiat Matbaası
- SHENDGE, M. J. (1997). *The Language of the Harappans: From Akkadian to Sanskrit*. Abhinav Publications.
- SİCKER, Martin (2000). *The Pre-Islamic Middle East*. Greenwood Publishing.
- SİNGER, Itamar (1999). "A Political History of Ugarit". *Handbook of Ugaritic Studies*. 603-731.
- SNELL, D. C. (2005). *A Companion to the Ancient Near East*. John Wiley & Sons.
- SRİNİVASAN, Liny (2011). *Desi Words Speak of the Past*. Author House Press.
- THOMPSON, Jason (2008). *History of Egypt: From Earliest Times to Present*. American University in Cairo Press.
- ÜNAL, Ahmet ve Girginer, K. S. (2007). *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*. Homer Kitabevi.
- VEENHOF, K.R. (1977). "Some Social Effects of Old Assyrian Trade". *Iraq* 39, 109-118.
- WACHSMANN, Shelley (1981). "The Ships of the Sea Peoples". *International Journal of Nautical Archaeology*, 10, 187 - 220.
- WEİNSTEİN, J. M.(2001). "The World Abroad: Egypt and the Levant in the Reign of Amenhotep III". *Ann Arbor: The University of Michigan Press*, 223-236.

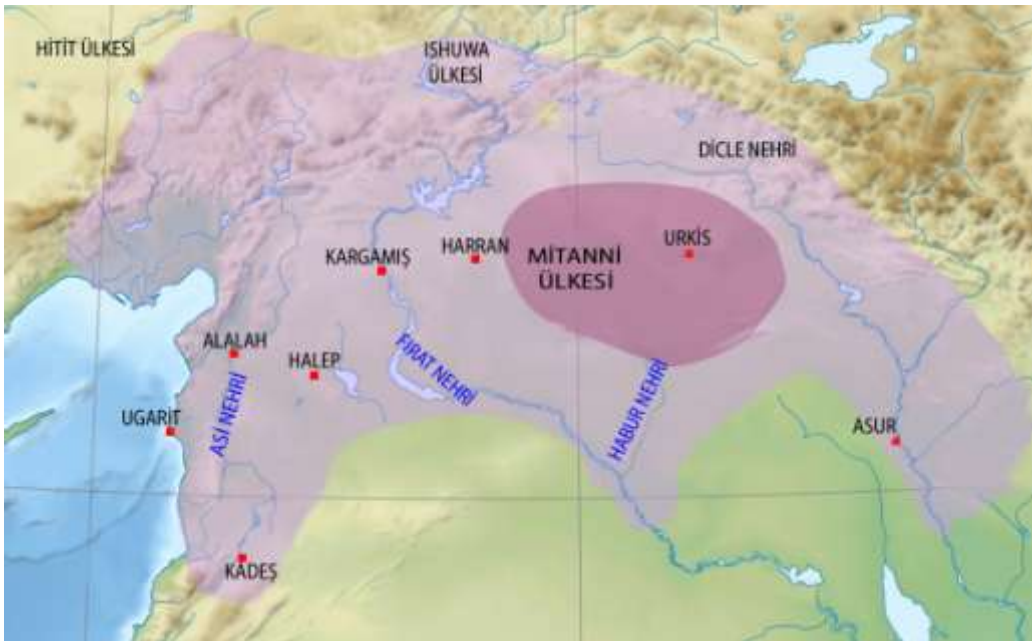
- WEISS, Harvey (1986). *The Origins of cities in dry-farming Syria and Mesopotamia in the third millennium B.C.* Four Quarters Press.
- WELLİSCH, H. H. (1981). "Ebla: The World's Oldest Library". *The Journal of Library History*. 16, 488 – 500.
- WİLHELM, Gernot ve Stein, D. L. (1989). *The Hurrians*. Aris & Phillips Press.
- WİLKINSON, Toby (2010). *The Rise and Fall of Ancient Egypt*. Bloomsbury Publishing.
- WOODARD, R. D. (2008). *The Ancient Languages of Asia Minor*. Cambridge University Press.
- WOODS, Michael ve Woods, M. B. (2011). *Ancient Agricultural Technology: From Sickles to Plows*. Twenty-First Century Books.
- YAKAR, Jak (2000). *Ethnoarchaeology of Anatolia: rural socio-economy in the Bronze and Iron Ages*. Emery and Claire Yass Publications.
- YENMEZ, Necati (2003). *Güneydoğu Anadolu Projesinde Fırat Bölümünün Ziraat Coğrafyası*. Basılmamış Doktora Tezi. Danışman: Prof. Dr. Süha GÖNEY. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YON, Marguerite (2006). *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*. Eisenbrauns Publications.
- YOUNG, G. D. (1981). *Ugarit in Retrospect: Fifty Years of Ugarit and Ugaritic*. Eisenbrauns Press.

HARİTA LİSTESİ

Harita 1	http://www.mapillustrations.com.au/images/Egypt%20Empire.jpg
Harita 2	http://cdn.dipity.com/uploads/events/c304804979efdf3d213d241d625b0d17_1M.png
Harita 3	http://historyofenglishpodcast.com/12-the-Sea-peoples.jpg
Harita 4	https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anatolie_hittite.svg
Harita 5	http://www.ancient.eu.com/uploads/images/248.png

Harita 1 – Hitit ve Mısır Krallıkları

Harita 2 – Mitanni Krallığı – En geniş sınırları ve merkezi ülke

Harita 3 Ege Göçleri

Harita 4 – Hitit Krallığı

Harita 5 – Hitit Krallığı.